

IV. Erdélyi népszámlálási idősorok román nyelven

Az 1850. évi erdélyi népszámlálás román nyelven

Recensământul din 1850. Transilvania.
Cluj-Napoca, Editura Staff, 1996. 414 p. (Studia Censualia Transsilvanica)

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszéke nagyszabású úttörő vállalkozásba kezdett, útnak indítván „Studia Censualia Transsilvanica” című kiadványsorozatát. A sorozat a román közönség számára kívánja hozzáférhetővé tenni az erdélyi települések főbb népszámlálási adatait. A sorozatot dr. Traian Rotariu tanszékvezető irányításával, Maria Semeniuc és Mezei Elemér közreműködésével gondozó munkaközösség elképzelései a következőkben foglalhatók össze. A feldolgozott adatokat a mai romániai felhasználó szempontjaihoz igazodva a jelenlegi – az 1992. évi népszámlálás időpontjában érvényes – közigazgatási beosztásnak megfelelően rendszerezik. Ez a szerkezet hosszú távú demográfiai-statisztikai idősorok alapját képezi. A megjelenő kötetekben mindazon települések szerepelnek, amelyekről az illető népszámlálás adatot közölt. A munka előrehaladtával egy helységnévtár is összeáll, amely a települések különböző neveit, státusukat (város, falu stb.), helyzetüket (megjelenés, eltűnés, összeolvadás), közigazgatási-területi hovatartozásukat tartalmazza. Nemcsak a népszámlálási kötetek nyers számadatait szándékoznak közreadni, hanem az elmúlt másfél évszázad demográfiai és társadalmi-gazdasági folyamatait elemző záró tanulmányok megírását is tervezik.

A gondosan előkészített vállalkozás ambiciózus voltát mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a jelzett időszakban – a helyi jelentőségű vagy részleges összeírásokat nem számítva – tizennégy alkalommal tartottak népszámlálást Erdélyben. Az első két censzust még az osztrák hatóságok rendelték el 1850-ben és 1857-ben. Ezt követően a kiegyezés után felállított önálló magyar statisztikai hivatal vette kézbe a népszámlálások szervezését, melyekre az akkori ország – Erdélyt is magában foglaló – területén öt ízben került sor (1869, 1880, 1890, 1900, 1910). A főhatalomváltás után az illetékes román szervek az első hivatalos népszámlálást 1930-ban hajtották végre. Bár a nemzetközi irányelvekhez igazodva a bukaresti statisztikai szolgálat is tízévi rendszerességgel tervezte megtartani a számbavételeket, a későbbi censzusok ettől eltérő időpontokban (1941, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992) bonyolódtak le.

A népszámlálások közlési gyakorlata rendkívül változatos. Kiemelten gazdag, vagyis a népességi viszonyok összes fontosabb jellemzőjét (nemek szerinti megoszlás, korösszetétel, iskolázottság, társadalmi-foglalkozási, nyelvi, nemzetiségi és vallási tagozódás), vagy azok többségét településenként is részletező közlést szinte csak kivételképpen találunk: az 1850., 1857., 1900., 1910., 1930. és 1966. évekről. A népesség életviszonyairól általában összevont kimutatások tájékoztatnak – változó szempontok szerint és egymástól többnyire eltérő területi csoportosításban. Vannak népszámlálások, melyek közleményei még az egyes helységek pusztá lélekszámát sem adják meg (1948, 1977, 1992).

A számba jöhető források érvényességi problémáit egyetlen, ám Erdélyben igen fontos szempontra szorítkozva, az etnikai-felekezeti vonatkozások alapján tekintjük át. Az 1850. és az 1857. évi népszámlálások napvilágot látott anyaga a történeti Erdély területére korlátozódik. Mindkét felvétel kimutatta a népesség vallási megosz-

Megjelent „Erdélyi népszámlálási idősorok román nyelven” címmel: Statisztikai Szemle. LXXV, 1997. 4/5. sz. 422–427. p. „Erdélyi népszámlálás, 1850” címmel: Korunk, 3. f. VIII, 1997. 11. sz. 114–120. p.

lását, a nemzetiségi hovatartozás vizsgálatára azonban csak az 1850. évi terjedt ki. Az 1869. évi magyar népszámlálás az etnikai viszonyokat nem tárta fel. Községenkénti felekezeti eredményeit sem közölték, ez alól csak néhány megyei monográfia képez kivételt. (Közülük mindössze három megye esik a mai Erdély területére, a többiek részletes összesítői azonban kéziratos formában a budapesti Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában hozzáférhetők.) 1880-ban a magyar statisztikai szolgálat már beiktatta kérdései közé az anyanyelv tudakolását. Ettől kezdve a népszámlálási jelentések mind az anyanyelvi, mind a vallásfelekezeti, sőt 1941-ben (az akkori magyar népszámlálás a megosztott Erdély északi részére is kiterjedt) a nemzetiségi megoszlásról is községi részletezéssel tájékoztatnak. Az 1930. évi – Dimitrie Gusti és Sabin Manuilă nevével fémjelzett – román népszámlálás tudománytörténeti szempontból is korszakos jelentőségű. Előkészítői az etnikai hovatartozás számbavételére a maga korában egyedülálló, az állampolgárság, nemzetiség, anyanyelv és felekezet vizsgálatára egyaránt kiterjedő kritériumrendszert dolgoztak ki. Az eredményeket – példás gazdagsággal – településenként is közzétették. Az 1941. évi népesség-számbavételt hasonló alapossággal tervezték meg, eredményeiből azonban a háborús viszonyok következtében csak a népesség „etnikai eredetére” vonatkozó főbb községszintű adatok láttak napvilágot. A vizsgálati szempontjaiban az előző kettőhöz illeszkedő 1948. évi népszámlálásból már csupán a népesség számára és anyanyelvi megoszlására vonatkozó főbb törvényhatóságokénti adatok ismeretesek. Az anyanyelv és a nemzetiség kérdésére később is sor került, a felekezeti hovatartozást azonban csak ötöd-fél évtized múltán, 1992-ben vették fel újra a kérdőpontok közé. A vonatkozó adatokat településszinten egyetlenegyszer, az 1966. évi népszámlálás alapján publikálták, ám ezek az adatok is évtizedeken át el voltak zárva a kívülállók elől. Így egészen a legutóbbi időkig az 1956. évi – középszintű közigazgatási egységek és városok szintjéig lebontott – nemzetiségi és anyanyelvi adatsorok képezték a II. világháború utáni román nemzetiségstatisztika bázisát. Külön tanulmányt érdemel az 1977. évi népszámlálási kötet példátlanul eltorzított „nemzetiség és anyanyelv” szerinti közlése. A valódi eredményeket másfél évtized múltán, ám azokat is csak megyénként és csupán a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozóan fedték fel. Nyomtatásban az 1992. évi népszámlálás településszintű etnikai és felekezeti eredményei sem jelentek meg, ám elzárva sincsenek a kutatók elől.

A bukaresti statisztikai szolgálat ma már összehasonlíthatatlanul nyitottabb, mint az elmúlt évtizedekben volt. 1995-ben megkeresésre számítástechnikai adathordozón szerkesztett anyagot bocsátott a Magyar Központi Statisztikai Hivatal rendelkezésére, amely az alapján „Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930–1992)” címmel 1996-ban kötetet jelentetett meg. A kiadvány az 1930., 1956., 1966., 1977. és 1992. évi népszámlások nemzetiségi, továbbá az 1992. évi népszámlálás felekezeti és anyanyelvi adatait tartalmazza a mai közigazgatási beosztásnak megfelelően. Hiányérzetünket azonban ez a publikáció sem oszlatja el, mivel az adatokat csak az alapfokú igazgatási egységek (municípiumok, városok és községek) szintjéig részletezi. Márpedig ezeknek a településeknek a száma Erdélyben 1105, míg igazgatásuk alá összesen 5285 helység tartozik. Utóbbiak lélekszámát, lakosaik etnikai és felekezeti megoszlását tehát ebből a kötetből sem ismerjük meg.

Mivel a kolozsvári műhely forrásfeltáró kutatásokra nem vállalkozik, a tervbe vett idősorok megszakítatlan folyamatossága valójában csak a II. világháború időpontjáig biztosított. Kiteljesítésük lehetősége a román statisztikai szolgálaton múlik. A biztató előjelek alapján remélhető, hogy a még hiányzó források egy része a közeljövő-

ben napvilágot lát, így azokat a munkacsoport felhasználhatja. De elképzelhető az is, hogy a bukaresti statisztikai hivatal, felismerően a vállalkozás jelentőségét, valamilyen formában együttműködik a sorozat szerkesztőivel, és belső használatra szánt feldolgozásait esetleg közvetlenül is a rendelkezésükre bocsátja.

Mindez azonban a távolabbi jövő kérdése. Dr. Traian Rotariu és munkatársai egyelőre a korabeli magyar statisztika bőséges adatkínálatának feldolgozásával vannak elfoglalva. E munkálatokban jelenleg az 1900. évi népszámlálásnál tartanak, és megjelenésre vár az 1857. évi, valamint nyomdakész állapotban van az 1880. évi népszámlálás anyaga is. Már ezzel is valóságos missziót teljesítettek, hiszen munkálkodásuk eredményeként a nyelvi és egyéb akadályok miatt nehezen elérhető magyarországi forrásokhoz román nyelven és eredeti teljességükben juthatnak hozzá az ottani érdeklődők. Ehhez fogható segédanyagot a közelmúltból talán csak a Román Állami Központi Levéltár 1987-es válogatása kínál Iosif I. Adam és Ian Pușcaș szerkesztésében („Izvoare de demografie istorică. Vol. II. Secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania”), amely a bukaresti levéltárban fellelhető dokumentumokon kívül a magyar statisztikai hivatal kiadványaiból, köztük az 1900. és 1910. évi népszámlálási kötetekből is merít, a feldolgozott adatokat (némi pontatlansággal) a mai országterületre átszámítva. Közli egyebek mellett a népesség számát, nem, életkor és foglalkozási főcsoportok szerinti, anyanyelvi, valamint felekezeti megoszlását törvényhatóságoként és járásoként. Emellett az 1899–1913 közötti kivándorlási statisztikát, sőt az előbbiekhöz hasonló területi részletességgel a század első évtizedének népmozgalmi főeredményeit is tartalmazza. A közvetlen előzmények közt egy másik – magyarországi – újrafeldolgozásról is említést kell tennünk. Ezt a Központi Statisztikai Hivatal jelentette meg 1991-ben „Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása, 1850–1941” címmel. A válogatás a három fő etnikumra (magyarok, románok, németek) korlátozva az 1850. évi nemzetiségi, az 1880., 1910., 1930. és 1941. évi anyanyelvi (Dél-Erdélyben nemzetiségi) adatokat gyűjti egybe településenként, az 1910. évi közigazgatási beosztás szerinti csoportosításban. A Kolozsvárott tavaly nyáron megjelent sorozatindító kötet leginkább talán ez utóbbi kiadvánnyal rokonítható.

A szociológiai munkacsoport elsőnek az 1850. évi népszámlálást dolgozta fel. E cenzust a szabadságharc bukása után az osztrák katonai kormányzat hajtotta végre, szerves részeként a többi koronaterületen elrendelt hasonló munkálatoknak. A népszámlálás főbb eredményeit több korabeli kiadvány is ismertette, településenkénti adatai azonban sohasem kerültek közlésre és az idők során elkallódtak. A összeírás erdélyrészi községsoraira 1974-ben bukkantak rá a Magyar Országos Levéltárban. Az anyagot a Központi Statisztikai Hivatal akkori levéltári igazgatója, a közelmúltban elhunyt Dávid Zoltán vette gondozásába és 1983-ban megjelentette. A mindössze 30 példányban sokszorosított kötetet, ma már nehezen érthető politikai okokból, szinte megjelenése pillanatában bevonták. Így csak 1994. évi – egyúttal az első kiadás számos elírását, hibáját is korrigáló – újbóli kiadása juthatott az érdeklődők kezéhez. A kolozsvári szerkesztők ez utóbbi, javított változat alapján dolgoztak.

A budapesti forráskiadvány a föllelt adatokat a népszámlálás időpontjában fennálló területi beosztást követve lehetőség szerinti teljességgel részletezte. Ezek az adatok a következők: a helységben található házak, lakások, a jogi (azaz állandó) népesség, a távollévők, az idegenek, a tényleges (jelenlevő) népesség és a 17–26 év közötti katonaköteles férfiak száma, továbbá a jogi népesség nemek (illetve családi állapot), valamint nemzetiség és vallás szerint. Ezek az adatok az állatállomány (lovak és szarvasmarhák) számával egészülnek ki. A nemzetiségi rovat magyarokat, székelyeket,

románokat, szászokat, németeket, cigányokat, örményeket, zsidókat és egyéb nemzetiségűeket, a vallási rovat római katolikusokat, görög katolikusokat, görögkeletieket, reformátusokat, evangélikusokat, unitáriusokat és izraelitákat különböztet meg. Az örmény katolikusokról külön nem volt adat, ők a római katolikusok között szerepelnek. A forrásközlés az eredeti ívekhez képest csupán a hadköteles férfiak tíz korévét, a távollévők két (férfi-nő) rovatát, a helységben tartózkodó idegenekre vonatkozó adatokat, valamint a kisebb nemzetiségek adatait vonta össze. (Utóbbiakat egyébként a felvétel aggályos alaposággal részletezte: az eredeti íveken a sváb, osztrák, lotharingiai, cseh, illír, galíciai, olasz és görög megjelölés is szerepelt.) Ami a székelyek és magyarok, illetve a németek és szászok közötti különbségtételt illeti, hangsúlyozni kell, hogy különállásuk nem nyelvi-etnikai jellegű volt, hanem sajátos jogi helyzetükből adódott, ez azonban a bevallások következtelensége miatt az összeírás adataiban csak részben tükröződik. Dávid Zoltán már az első kiadás bevezetőjében jelezte, hogy feltűnő módon egyik székely szék lakói teljes egészében székelyeknek, a másiké magyaroknak vallották magukat, de voltak vegyes helységek is. Erre a problémára a Statisztikai Szemle 1994. 6. számában „Adatok az 1850. évi erdélyi népszámlálás értékeléséhez” címmel megjelent tanulmánya bővebben is kitér. Idézzük: „Az udvarhelyi katonai kerületben, ahová a Székelyföld helységei tartoztak, minden község valamennyi lakóját székelynek tüntették fel a csíkbánkfalvi, a gyergyószentmiklósi, a kézdivásárhelyi, a nagyborosnyói, a homoródalmási és a szombatfalvi alkörzetben, mindenki magyar volt a kibédi, a nagyajtai és az uzoni alkörzetben, végül vegyesen székely és magyar a csíkszépvízi, a káli és a székelykeresztúri alkörzet lakossága, holott ezekben is csaknem minden faluban székelyek laktak. Ez esetben bizonyára az összeírás vezetőinek véleménye és nyomása döntött.” A kérdést olyanira fontosnak tartotta, hogy egyik utolsó – megjelenés előtt álló – munkájában is a székelység lélekszámának alakulását követte nyomon a székely helységek általa összeállított névsora alapján a korabeli lustráktól a legutolsó népszámlálásig, beleértve az 1850. évi népszámlálást is.

A népszámlálás nemzetiségi eredményeit a magyar statisztikusok általában is bizonyos fenntartásokkal fogadták. Feltételezték ugyanis, hogy az elfogult végrehajtó szervezet a magyarok számának megállapításakor a ténylegesnél alacsonyabb értékek meghatározására törekedett. Erre – mutat rá az említett kötet bevezetőjében Dávid Zoltán – elsősorban a városi népességben már akkor fellelhető ingadozók, illetve a falvak magyar anyanyelvű, de görög katolikus vagy görögkeleti lakóinak mechanikus bejegyzése esetén nyílt lehetőség. Ez főleg a székely székekben okozhatott a magyarság kárára kisebb torzulásokat, ahol az említett vallások híveit többnyire automatikusan románokként írták össze. Kétségtelen – olvashatjuk másik idézett tanulmányában –, hogy ezeknek a székely falvakban élő töredékeknek egy része román származású, de a magyar közösségben előbb-utóbb magyar anyanyelvűekké váltak, s csak a vallásukat tartották meg. 1880-ban már csaknem teljes egészében eltűntek, s ez aligha csupán az utolsó 30 év fejleménye volt, egy részük bizonyára már korábban is magyar anyanyelvűnek számított. A településenkénti adatok alakulását nyomon követve azonban ő maga is arra a következtetésre jut, hogy még a népszámlálás ily módon gyanítható torzításai nem voltak túl jelentősek; 1850-ben a románok közé sorolt magyar anyanyelvűek száma nem haladhatta meg a tízezer főt. A Székelyföldön kívül pedig hasonló jelenségek nem fordultak elő vagy legalábbis adatokkal kevésbé igazolhatók.

Az adatok torzulásának feltételezése olyan hipotézis, amelyre elsősorban az iroda-

lomban megjelent utalások alapján, a Bach-korszakban készített népszámlálás elképzelt légköre jogosít fel. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a felvétel a későbbi magyar népszámlálásoktól eltérően nem az anyanyelvet, hanem a nemzetiségi hovatartozást tudakolta. A két kritérium pedig nem feltétlenül esik egybe, sőt nem csupán különböző népszámlálások alkalmával, hanem egyazon időpontban is eltérhet egymástól. Ennek ellenére mégis szükségesnek tartjuk felhívni a figyelmet az 1850. évi nemzetiségi felvétel bizonytalanságaira, mivel ha ezeket számításon kívül hagyjuk – különösen a székely és magyar nemzetiségűeknek a népszámlálás felvétele nyomán történt ellentmondásos megkülönböztetését – az az adatok értékelése során könnyen elhamarkodott következtetésekhez vezethet.

A kolozsvári munkacsoport az előbbieken bemutatott kiadványt reprodukálta forráshű részletességgel, de az eredetitől eltérő formában. Különbség van a települések megnevezésében (az a mai, illetve az utolsó hivatalos vagy közhasználatú román névalak), továbbá a nemzetiségi és a felekezeti rovatok első helyére a románok, illetőleg az ortodoxok kerültek. A kötet igazi újszerűségét azonban az adja, hogy a helységek elrendezése az erdélyi településhálózat mai állapotához igazodik. Így azok megyénként, azon belül városenként és községenként követik egymást. A mai városokat vagy községeket alkotó helységek az illető közigazgatási egységen belül sorszámmal vannak ellátva, adataik pedig vastagon szedve találhatók. A megszűnt, vagy az eredeti közlésben is valamely település részét alkotó helységek (pl. a városok akkori kerületei) és adataik – sorszámozás nélkül, vékony dőlt betűvel szedve – azon helységnél szerepelnek, amelybe az idők során beolvadtak. Az egykori I. román határőrezred vegyes települései teljes népességszámukkal jelennek meg, polgári és katonai népességük részletezése az előbbihez hasonló módon történik. Az adatokat a kötet a mai alsó fokú igazgatási egységek, végezetül pedig megyék szerint is összegzi. A táblázatos fő részt két mutató egészíti ki. Az egyik az eredeti és a mai közigazgatási beosztást veti össze. Ez a mutató a településeket 1850. évi közigazgatási hovatartozásuk szerint sorolja fel, a korabeli helynevek mellett megadva azok mai román megfelelőit is. A román névalakot a helység mostani hovatartozása (a fölé rendelt igazgatási egység neve és a megye betűjele) és esetleges beolvadásának jelzése egészíti ki. A román-magyar helynévmutatóban a román névalakok az előbbi formában, betűrendben sorakoznak. A magyar (pontosabban az eredeti forrásban közölt) helynév után a korabeli hovatartozást kódok jelzik. A korabeli helységnevek szerint – melyek közt egyébként német és román megnevezések is vannak – nem készült mutató. Ezt a funkciót vélhetően a munkálatok eredményeként létrejövő összesített helynévszótár tölti be, amely a klasszikus előképekhez, Coriolan Suciú és Ernst Wagner történeti helynévmutatóihoz hasonlóan (ezeket maguk a szerkesztők is sűrűn forgatták) bizonyára valamennyi előforduló névalakot felöleli majd.

A rendkívüli gondossággal szerkesztett munkában többszöri szűrőpróbaszerű ellenőrzés után is csak néhány kisebb hibát, elírást találni. A Hunyad megyei Aninoszabányatelep [Aninoasa] a községek között szerepel, jóllehet már csaknem tíz éve városi rangú település. Vaskosabb tévedés, hogy a Maros megyei Gógánváralja [Gogan Varolea] a tőle több mint 50 kilométerrel távolabbra fekvő Sóváradohoz [Sărățeni] csatolt településként van feltüntetve – így adatai Szováta [Sovata] várost gyarapítják (!) –, míg a valóság az, hogy a település 1968 után a szomszédos Gógánhoz [Gogan] került és annak részeként ma Bonyha [Bahnea] községben található. (A hiba az 1974-es román helynévmutató téves közlésének mechanikus átvétele; az 1857. évi népszámlálást feldolgozó magyarországi kötet egyébként ugyanebbe a hibába esik.)

A nagyhalmági alkörzetnek a mai Arad megyére jutó részében található Bogyafalva (régiesen Bogyest) [Bodești] és Bugyfalva (Bugyest) [Budești] adatai véletlenül felcserélődtek. A megyeiösszegekbe is becsúszott egy elírás: Kolozs megyénél a jogi népesség lélekszáma az 5. rovatban 139-cel több, Szilágy megyénél pedig 139-cel kevesebb, mint a nemzetiségi-felekezeti részadatok összege, és mint ahogy egyébként a 36. rovatban ugyanez a szám – már helyesen – szerepel. A lényegtelen elírást inkább csak azért jelezzük, mert eredetét keresve egyúttal a szerkesztés műhelytitkai-ba is bepillantunk. A téves megyei összeg valószínűleg a feldolgozásnak abból az állapotából való, amikor a nagyhalmási alkörzetben található Hutta [Huta] nevű praediumot (lélekszáma 139) a forráskötethez hasonlóan még a közelben fekvő Üvegcsürrel [Pleșa] azonosították. Ez utóbbi a mai Kolozs megyéhez tartozó Börvény [Vânători] része. A szerkesztők alapos vizsgálódás után arra a következtetésre juthattak, hogy a település a másik Hutával, a későbbi Csákyújfaluvval azonos, az pedig Kásapatakhoz [Bogdana] tartozott, és így a mai Szilágy megyében található. Az ebből következő módosításokat valamennyi helyen elvégezték, a javításból az 5. sz. rovat nyilvánvalóan csak véletlenül maradt ki. Ilyen vizsgálódásokra egyébként másutt is sor került, és mint a kötet szerkesztője elmondta, nem egyszer csak helyszíni kutatással sikerült egy-egy valamikori települést pontosan beazonosítani.

Néhány rovat esetén (házak, lakások, állatszámolás) az eredeti, illetőleg a mostani kiadványban közölt erdélyi végeredmények jelentősen eltérnek egymástól. A különbségek forrását nem állt módunkban pontosan felkutatni, valószínűleg az eredetiben itt-ott előforduló összegzési hibákról van szó. A kötet bevezetője is megemlíti, hogy a budapesti forráskiadvány javított változatában néhány szám – feltehetően elgépelés folytán – hibásan jelent meg. Kisebb-nagyobb eltéréseket a nemzetiségi és felekezeti végösszegeknél is tapasztalni. Egy részük ugyancsak a helytelen összegzésekből ered (például a magyarok, székelyek és egyéb nemzetiségűek esetében Nagyszében, a reformátusok és evangélikusok esetén a Gyulafehérvári katonai körzet, illetőleg a Rettegi körzet bethleni alkörzetének számainál), más részük pedig gépelési hibákból adódik. Ezeket az elírásokat, ahol lehetett, a megfelelő sorok és oszlopok egybevetésével ellenőrizték és kijavították. Két apró korrekció azonban megítélésünk szerint helytelen vagy legalábbis vitatható. Az egyik az unitáriusok számát módosította az eredetihez képest. Ez az érték a kolozsvári változatban négyvel több, mint a másik kötetben, mivel a szerkesztők figyelembe vették a Kudzsir [Cugir] sorában feltüntetett unitáriusokat, jöllehet számuk az I. román ezred végösszegéből hiányzik. Elképzelhető azonban, hogy mégiscsak az eredeti összegzés a helyes, és ehelyett a települési sorban csúsztak el az adatok. A helységben ugyanis 6 magyart és 6 reformátust írtak össze (a számuk éppen egybevág), míg a 7 némettel szemben csak 3 római katolikust találtak. Vagyis könnyen lehet, hogy a hiányzó 4 fő mégsem unitárius (magyar), hanem a körzeti összeggel is egyezően evangélikus (német) valóságú. A végeredmények közt a románok száma is eggyel több, a cigányoké pedig eggyel kevesebb, mint a magyarországi kiadványban. Az eltérés a mai Hunyad megyei Kecskedága [Chișcădaga] adataiban történt – téves – javításra vezethető vissza. A helység lélekszáma a forráskötetben 422, míg a nemzetiségi részadatok (12 magyar, 396 román és 13 cigány lakossal) csak 421 főt tesznek ki. A szükséges kiigazítás a kolozsvári kiadványban oly módon történt, hogy az össznépeségből hiányzó egy fővel a románok számát növelték meg. A kéméndi alkörzet megfelelő végösszegeivel való egyezéshez azonban nem a románok, hanem a cigányok számát kell eggyel többnek feltüntetni. Így az erdélyi végösszeg is változatlan marad.

Mindez természetesen semmivel sem csökkenti a feldolgozás értékeit. A jelzett, és az ilyen természetű munkáknál szinte elkerülhetetlen szépség hibák példáival csupán azokat a – nem egyszer feloldhatatlan – számszaki dilemmákat kívántuk szemléltetni, amelyekkel a kötet összeállítói a budapesti forráskiadvány pontatlanságai következtében esetenként szembekerültek. Elmondható, hogy lelkiismeretes szerkesztő munkájuk eredményeként – a számítógépes feldolgozásnak is köszönhetően – ez előzőekhez hasonló egyezési hibák tucatjait szűrték ki, s ezáltal már-már „kritikai” kiadást sikerült az olvasó kezébe adniuk.

A kötet összeállítói helyenként, ahol komoly kétségeik támadtak a felekezeti besorolást illetően, a későbbi népszámlálások megfelelő értékeire hivatkozva megjegyzésben jelzik a vallási felvétel valószínű tévedéseit. Az illető adat kérdéses voltára utal például, ha a későbbiekben görög katolikusként megjelenő népesség 1850-ben ortodox vallásúként szerepel (vagy fordítva), vagy ha egy település magyar református lakosait 1850-ben evangélikus felekezetűnek jelölték stb.

A kötet használatához szükséges tudnivalókat a tárgyyszerű előszó tartalmazza. (Rövidített változata angolul, franciául és németül is olvasható.) Ez részletesen foglalkozik a szerkesztés során felmerült módszertani problémákkal, majd Dávid Zoltánnak az eredetihez írott bevezetője alapján ismerteti a budapesti forráskiadvány létrejöttének körülményeit. Végül vázolja az 1850. évi népszámlálás jellemzőit. Talán érdemes lett volna az eredeti bevezető tanulmányból bővebben is meríteni. A román szemszögből vitatható nemzetiségstatisztikai fejtegetések elhagyását megértjük, de a népszámlálás előkészítésével, megszervezésével és lebonyolításával foglalkozó részeket akár teljes terjedelmükben is közölni lehetett volna. A legfontosabb információkhoz természetesen így is hozzájut az olvasó. A népszámlálás bővebb elemzése – így a nemzetiségi felvétellel kapcsolatos szerkesztői álláspont árnyaltabb kifejtése – valószínűleg az ígért korszakzáró tanulmánytól várható.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy az 1850. évi erdélyi népszámlálás román szempontú újrafeldolgozása egy kapcsolattörténeti vonatkozásaiban is kiemelkedő jelentőségű vállalkozás első, sikeres teljesítménye. A vállalkozás valódi dimenziói a tervbe vett kötetek megjelenésével bontakoznak majd ki. Remélhetően nemcsak a nyomtatásban megjelent források gazdag kínálata tárul fel közvetlenül és újszerű formában a közönség előtt, hanem a nyilvánosság előtt eddig elzárt adatok is napvilágot látnak. Csakis így állhatnak össze a hosszú távú idősorok, melyek létrejötte a sorozat fő célja, és tulajdonképpeni értelme.

Az 1857. évi erdélyi népszámlálás román nyelven

Recensământul din 1857. Transilvania. Cluj-Napoca, Editura Staff, 1996. 280 p.
(Studia Censualia Transsilvanica)

Recensământul din 1857. Transilvania. Ediția a II-a revăzută și adăugită.
Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997. 581 p. (Studia Censualia Transsilvanica)

1996 őszén ezelőtt indította útjára a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja *Studia Censualia Transsilvanica* című kiadványsorozatát. Ennek keretében az erdélyi népszámlálások települési adatsorait kívánják közreadni a régebbi koroktól egészen napjainkig. Elsőként a Dávid Zoltán által szerkesztett és Budapesten 1994-ben megjelent 1850. évi népszámlálási kötetet dolgozták fel. A kötetről egy esztendeje számoltam be: ismertettem a szerkesztők hosszú távú elképzeléseit, a sorozat közös jellemzőit és magát a szóban forgó kiadványt, de természetesen kitértem az illető népszámlálás, valamint a budapesti forráskötet bemutatására is. Egy rövid népszámlálás-történeti vázlat kapcsán utaltam azokra a körülményekre, amelyek összefüggéseiben körvonalazódik a sorozat jelentősége. Azóta a munkacsoport (vezetője dr. Traian Rotariu tanszékvezető, tagjai Iulian Pah, Maria Semeniuc és Mezei Elemér, tanácsadó szakértő Ion Bolovan) két újabb kötetel örvendeztette meg az érdeklődő közönséget. Mind a kettő, párhuzamos források alapján, a sorrendben következő 1857. évi népszámlálás anyagát dolgozza fel.

Mivel a sorozat jellemzőit korábban már részletesen taglaltam, most csupán a főbb szerkesztési elveket idézem fel ismét. Az egyes kötetek a forrásban szereplő adatokat teljes körűen, a mai romániai felhasználó szempontjaihoz igazodó elrendezésben tartalmazzák. A helységek megnevezése természetesen román nyelvű: a hivatalos, vagy annak hiányában az utolsó közhasználatú névalak. Esetenként a rovatok sorrendje is más, mint az eredetiben volt. A legnagyobb változást az jelenti, hogy a feldolgozott adatokat a jelenlegi – az 1992. évi népszámlálás időpontjában érvényes – közigazgatási beosztás szerint csoportosítják és összegzik. Ez a szerkezet képezi a kötetek megjelenésének rendjében kibontakozó hosszú távú demográfiai-statisztikai idősorok alapját. A táblázatos fő részt két mutató egészíti ki. Az első a forrás eredeti szerkezetét, azaz a népszámlálások időpontjában érvényes közigazgatási beosztást reprodukálja. Itt az egyes törvényhatóságok és helységek a korabeli területi elrendezés szerint, akkori hivatalos nevük alatt szerepelnek, mai román megfelelőjükkel együtt, kiegészülve az illető település mai adminisztratív hovatartozásának jelzésével. A második mutató egy helységnévtár, amelynek alapján a kötet használója a román névalak ismeretében megtalálja a keresett települést, illetőleg tájékozódhat annak korabeli közigazgatási hovatartozásáról. A szerkesztők ígérete szerint a sorozat befejeztével egy komplex helynévmutató összeállítására is sor kerül.

A két újonnan megjelent kötet érdemi megítéléséhez feltétlenül szükség van a hazai népesség-számbavételek történetében fordulópontot jelző 1857. évi census fontosabb tudnivalóinak felidézésére. Ezért először az 1857. évi erdélyi népszámlálás kérdéskörét és a rendelkezésre álló – a kolozsvári szerkesztőség által is munkába vett – adatforrásokat tekintem át.

Miután az előző, 1850. évi népszámlálás nem mindenben járt a megfelelő eredménnyel, az osztrák Belügyminisztérium szinte azonnal megkezdte egy újabb szám-

bavétel előkészítését. Az érvényes jogszabályok értelmében háromévenként kellett volna népszámlálást tartani, az új census ennek megfelelően 1854-ben vált volna esedékessé. Végrehajtását azonban a közigazgatási-politikai reformok miatt 1857. október 31-re halasztották. Az összeírás ez alkalommal már nem a katonaság, hanem a polgári hatóságok részvételével történt és viszonylag rövid idő alatt, 1857. november-december hónapban lezajlott. Az adatok községi, járási és kerületi összegzését a helyi közigazgatási szervek igen gyorsan elvégezték, így az országos (tartományi) összeállításokhoz a Belügyminisztérium már 1858 márciusában hozzájutott. A népszámlálás ezúttal is csak a polgári népességre terjedt ki. A még 1853-ban elkészített tervezetek a korábbinál sokkal körültekintőbben és részletesebben tárgyalták az új népszámlálás tartalmi kérdéseit, amely nem csupán szervezettségével, de a felvétel pontosságával, valamint a feldolgozás és a közlés részletességével is jelentős mértékben felülmúlta az 1850. évi számbavételt. Szakértő értékelés szerint az 1857. évi census az első tagja a modern, elsősorban demográfiai szempontokat szem előtt tartó népszámlálások sorozatának, és sok tekintetben a korszerű népszámlálási kritériumokat is teljesítő műveletnek minősíthető. Az 1857. évi népszámlálás érdemei között ki kell emelni a részletes foglalkozási, a korra vonatkozó és a tartózkodási hellyel kapcsolatos kérdéseket. A vallásra, családi állapotra vonatkozó kérdések ugyanúgy szerepeltek, mint 1850-ben, 1857-ben azonban nem kérdezték a megszámláltak nemzetiségét.

Az 1857. évi népszámlálás adatait – a népességre vonatkozó információkat 66 rovatban részletezve – tartományi, megyei és járási bontásban a Belügyminisztérium 1859-ben publikálta¹, majd azok megjelentek a *Tafeln* 1861. évi kötetében is.² A települések adatait – a városok adatsorát kivéve – nem tették közzé, a népszámlálási statisztikai iratanyagok túlnyomó része pedig időközben megsemmisült. Erdély területére vonatkozóan azonban a budapesti Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában két forrásanyag is fennmaradt. Az egyik egy kivételes értékű kéziratos összeállítás, amely – feltehetően az akkori közigazgatási és területi reformok előkészületeinek szolgálatában – 1860-ban készült, és az 1857. évi népszámlálás teljes községsoros adatait foglalja magában Erdély és a részek területén.³ Az Erdély területi átszervezésével foglalkozó Organisirungs Landes Commission tevékenységének köszönhetően egy későbbi, 1862-ből származó három nyelvű dokumentum is ránk maradt, amely – egy újabb közigazgatási javaslat mellékleteként – a népesség 1857. évi számát, valamint vallási megoszlását tartalmazza helységenként a tervezett beosztás szerint (de a Partium nélkül).⁴ A teljes községsorokra kiterjedő népszámlálási táblázatokat a budapesti Központi Statisztikai Hivatal Dányi Dezső összeállításában *Erdély 1857. évi népszámlálása* címmel 1992-ben megjelentette. (Ugyancsak ő egy másik kötetben bemutatja a Bach-korszak két osztrák népszámlálását, egyúttal összegzi a felvételek nyomán rendelkezésre álló legfontosabb statisztikai információkat, továbbá az 1857. évi censusnak a mai Magyarország területére átszámított járási adatsorait is közreadja.⁵ Az 1857. évi népszámlálásról írottakat e két munka nyomán idézem.)

Az Erdély 1857. évi népszámlálásának településenkénti adatait tartalmazó budapesti forráskiadvány a kézirat 1860. évi közigazgatási rendjét követi. Erdély politikai beosztása az 1854. évi Bach-féle területi reform nyomán jelentősen különbözött az 1850. évitől. A tartományt a korábbi öt katonai kerület (illetőleg a Szebeni katonai kerület alá rendelt két román határőrezred) és 140 alkörzet helyett tíz kerületre, valamint 79 járásra bontották. Az új területi beosztás az 1857. évi népszámlálás végrehajtásáig, majd azt követően is, néhány község járási hovatartozásának megváltozása és pár település összevonása következtében tovább módosult. Ezeket a változásokat

a feldolgozás külön jegyzetekben részletezi. A kiadvány fő részét alkotó táblaanyag az eredeti kézirat néhány rovatát (a koréveket) összevonta és az adatokat fontossági sorrendben újra csoportosította. Ezek a következők (zárójelben a rovatok sorszámai): a házak száma (1), a lakások száma (2), a jelenlevő, távollevő, honos és idegen népesség száma 1857-ben (3–7), az 1850. évi jelenlevő népesség száma (8), a népesség száma vallás szerint (9–18), a népesség száma foglalkozás szerint (19–36), a népesség száma nemek (külön a jelenlevők és távollevők), valamint családi állapot szerint (37–46), a férfiak és nők létszáma főbb korcsoportok szerint (47–58). A demográfiai adatok a honos (jogi) népesség számát részletezik. A korcsoportok összevonását az adatfelvétel feltételezhető torzításai indokolták; az új csoportosítás úgy történt, hogy az megközelítse a korszerű kormegoszlás elemzésének feltételeit. A felekezetek részletezése a római katolikusok, görög katolikusok, görögkeletiek, lutheránusok, reformátusok, unitáriusok és izraeliták mellett ez alkalommal az örmény katolikusokra és örmény keletiekre, valamint az egyéb vallásúakra is kiterjedt (ilyeneket azonban a felvétel Erdélyben nem talált).

A budapesti forráskiadvány a népszámlálás rövid jellemzését és a legfontosabb adatok elemzését tartalmazó bevezető rész után az Erdélyi Nagyfejedelemség járásainak és kerületeinek hivatalos osztrák adatsorait is bemutatja. Ezeket és a kézirat számsorai alapján készített összegzéseket egybevetve az olvasónak szembeűnhet – amire egyébként a bevezető szöveg is felhívja a figyelmet –, hogy a két közlés adatai kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól. Ezek az eltérések részint a kézirat fizikai állapotából adódó hiányosságokra, készítőinek pontatlanságára, illetőleg – kerületi, járási szinten – a területi változásokra vezethetők vissza. Részben pedig azzal magyarázhatók, hogy a kézirat forrás készítői a népszámlálásnak a helyi szerveknél maradt kimutatásai és a központi szervek által még nem helyesbített községi összesítései alapján állították össze munkájukat. (Két esetben az osztrák kiadvány összesítési hibái is tetten érhetők.) A központi szervek leggyakrabban a jelenlevő, távollevő honos népesség és az idegenek számát helyesbítették (a számszerű különbségek is itt a legnagyobbak), de olykor a foglalkozási és kor adatokon is változtattak. A budapesti forrásközlés érintett járási, kerületi sorait tehát az jellemzi, hogy a honos népesség száma azonos az osztrák kiadványban szereplő népesség számával, de a honos népesség összetétele esetenként, kismértékben ugyan, de különbözik attól. Mindezeket az eltéréseket a már említett – a táblázatos fő részhez csatolt – jegyzetanyag tétélesen, számszerűen is részletezi, szükség esetén bővebb magyarázattal kísérve. A megsérült kézirat olvashatatlansága miatt a Gyulafehérvári kerület tövisi járásának néhány településénél a házak és a lakások száma, a Szilágysomlyói kerület szilágyozoványi járásának valamennyi községe esetében pedig a teljes számsorok kényszerűen hiányoznak a feldolgozásból.

A kolozsvári egyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja által az 1857. évi népszámlálásról összeállított – a nyomdából 1997 elején kikerült – első kötet az *Országismeitabellák* alapján készült. A táblaanyagra az 1857. évi népszámlálás erdélyi forrásait kutatva a Román Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában bukkantak rá. A forrásfeldolgozás elé írt bevezető közelebbről nem tér ki az *Országismeitabellák* létrejöttének körülményeire; megjelenését a múlt század hatvanas éveire teszi és a román nemzeti mozgalom sikereivel hozza összefüggésbe. Ismeretes, hogy 1863 szeptemberében a nagyszebeni országgyűlés szentesítette a románság nemzeti és vallási egyenjogúsítását, a román nyelv pedig – mely az évtized kezdetétől fogva amúgy is fokozatosan teret nyert a közigazgatásban – a német és a magyar nyelv mellett hi-

vatalossá vált a tartományban. A bevezető értékelése szerint „az a példány, amely a jelen munka alapját képezi, ezt az új politikai keretet tükrözi, lévén háromnyelvű”. A forrásmű tehát a románság számára nemcsak demográfiai, hanem történelmi szempontból is fontos kordokumentum.

A bevezető lényegre törő tömörséggel, minden fontos szempontra kiterjedve méltatja az 1857. évi népszámlálás jelentőségét. Téves azonban az a megállapítása, mely szerint „a helységek szintjén végzett összeírás a lakosok etnikai hovatartozását is megragadta, ám sajnos ezt az információt nem dolgozták fel és az csak levéltári kutatások útján rekonstruálható”. (8. old.) A tévedés valószínűleg abból adódik, hogy bár az 1857. évi népszámlálás kérdőpontjai között nem szerepelt a nemzetiségi hovatartozás, ennek ellenére a hivatalos osztrák népszámlálási kiadványokban a nemzetiségi megoszlásra vonatkozóan is jelentek meg adatok. Ezek azonban csupán becslések, Carl Czoernig számításai nyomán. (Czoernig az 1850. évi népszámlálás nemzetiségi adatai és az 1851–1857. évi népmozgalmi statisztikák alapján határozta meg a különféle nemzetiségek számát.)⁶ Érdemes megemlíteni azt is, hogy Fényes Elek – aki szintén kísérletet tett az ország 1857. évi nyelvi-nemzetiségi viszonyainak meghatározására, ámbár a magyarság irányában elfogult becslését, különösen Erdélyt illetően erős fenntartással kell fogadnunk – szintén utal ebből az évből származó helységenkénti nemzetiségi kimutatásra. De ő is leszögezi, hogy „az 1857-ki országos összeírás már nem tartott fel rovatot a különféle nemzetiségek számára, s így ez hivatalosan nincsen kimutatva”.⁷ Mint Dányi Dezsőtől tudjuk, Fényes e munkájához a Helytartótanács rendeletére 1862/63-ban közigazgatási céllal készült községi jegyzékeket használta fel. A Helytartótanács által bekért adatok között szerepelt a „túlnyomó divatozó nyelv” is, tehát annak a nyelvnek a megnevezése, amelyet a település népességének több mint fele beszélt (abszolút többség hiányában a lakosság nyelvét vegyesnek kellett minősíteni); az adatközlő szerveknek ezzel párhuzamosan az egyes községek népességszámát az 1857. évi népszámlálás eredménye szerint kellett megadniuk.⁸

Az *Országismeí tabellák* román szempontú újraközlésében feldolgozott adatok az eredetét követve községenként a házak számára, a honos népesség számára és vallásfelekezeti megoszlására terjednek ki. A felekezetek között ott találjuk az örmény katolikusokat, nem szerepelnek viszont az örmény keletiek, akik a kéziratban az ortodoxok közé lettek besorolva (számuk egyébként alig több mint 250). A forráskötet – amely, mint korábban utaltam rá, egy közigazgatási reformtervezet mellékletét képezi – a községi adatsorokat a javasolt közigazgatási beosztás szerint (9 törvényhatóságra és 56 kerületre osztva) tartalmazza. A táblaanyag utolsó oszlopa azt mutatja ki, hogy az így felsorakoztatott helységek a törvényjavaslat megalkotásának időpontjában melyik aktuális közigazgatási egységhez (azaz a Bach miniszter bukása után visszaállított politikai beosztás szerint melyik vármegye, vidék vagy szék illető járásához) tartoztak. A feldolgozás összeállítóinak másik tévedéseként kell felrónunk, hogy a forráskötetben foglalt területi tervezetet az 1857. évi népszámlálás idején fennállott adminisztratív beosztással azonosították. E tévedést elkerülhették volna, ha nagyobb figyelmet fordítanak a forrásban szereplő széljegyzetekre, amelyekből egy harmadik – a dokumentum létrejöttének idején fennállott tulajdonképpen – közigazgatási szerkezet rajzolódik ki. Munkamódszerükhöz következetesen ragaszkodva ezt is beleilleszthették volna összeállításukba – így a forrás kínálta valamennyi feldolgozási lehetőséget kimerítik –, s ezáltal további, a dokumentum értelmezését segítő információkkal gazdagodott volna a felhasználó.

A kolozsvári munkacsoport csak e kötet elkészültekor jutott hozzá az 1857. évi népszámlálás másik, Budapesten már évekkal korábban megjelent anyagához. Mivel az abban szereplő információk köre és a feldolgozott terület is nagyobb, mint az általuk használt forrásé, ez alapján természetesen azonnal tervbe vették egy pótkötet megjelentetését. (Ez a történeti Erdély mellett már a Partiumra, vagyis Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyékre, illetve Kővár vidékre is kiterjedt.) Tekintettel arra, hogy a két különböző forrás adatai nem mindig illeszkednek egymáshoz, nem egyszerű pótlást készítettek az előző kötethez, hanem nagyon helyesen a budapesti kiadványt a sorozat szempontjainak megfelelően teljes egészében újból feldolgozták. A nyomdából 1998 januárjában – a küllemében tetszetősen megváltozott népszámlálási sorozat harmadik tagjaként – kikerült kötet bevezetője hangsúlyozza, hogy a budapesti kiadvány kínálta információk rendkívül fontosak és messze felülmúlják az általuk előzőleg megjelentetett feldolgozás tárgy körét. A szerkesztők egyúttal megbecsülésüket fejezték ki magyarországi kollégáiknak azért, hogy közkinccsé tették ezeket a kivételes értékű adatokat. (Sajnálatos, hogy e méltató bekezdésben a budapesti forráskiadvány összeállítójának a neve említetlenül maradt.)

Az adatokat a kolozsvári munkacsoport ez alkalommal is az eredeti teljességgel reprodukálta, csupán a rovatok csoportosításában hajtott végre néhány ésszerű változtatást. Így a jelenlevő, illetve távollevő férfiak és nők számoszlopai a tartózkodási hely szerinti adatsorokba kerültek, a foglalkozási rovatok pedig a népesség kor szerinti részletezése után következnek. Elhagyták továbbá az 1850. évi jelenlevő népesség számát tartalmazó rovatot. Vitatható módon kimaradtak a szilágyozványi járási összegek is, mivel azok a községi részletezés hiányában nem voltak beépíthetők a mai közigazgatás szerinti csoportosításba. (A járás 35 községéből 33 a mai Szilágy, 2 pedig Bihar megye területére esik.) E számokat legalább az erdélyi összegzés során érdemes lett volna feltüntetniük, s így a romániai használnak is a rendelkezésre állnának a tartomány egészére vonatkozó adatsorok. A budapesti eredeti és a kolozsvári újrarendelés között – természetesen azonos területen számítva – a legtöbb rovatban kisebb-nagyobb (többnyire azonban egyszámjegyű vagy elhanyagolható mértékű) eltérés tapasztalható. Ezt részben a budapesti kiadvány összefoglaló táblázatának hibái magyarázzák. Ugyanakkor a kötet bevezetője utal rá, hogy az újrarendelés során egyes adatoknak – a végeredmények egyezése érdekében esetenként önkényes – javítására is sor került, különbségek tehát ebből is adódhatnak. Ezeket a módosításokat nem jelölték, így az eltérések tényleges okainak felderítésére nem vállalkozhattam. Ellenőrzésre egyedül a felekezeti adatok esetében volt lehetőségem, aminek eredményét a feldolgozó munka nehézségeinek illusztrálására – a számtalan lehetséges buktató közül csupán néhányat felvillantva – bemutatom. (Az összehasonlításhoz a budapesti kötet összegzéseiben előzetesen helyenként javítani kellett.) A kolozsvári kötetben a honos népesség összes száma 5-tel, a reformátusoké 1-gyel, az izraelitáké 3-mal, az örmény katolikusoké pedig 1-gyel több, míg az ortodox felekezetüké 2-vel, az unitáriusoké pedig 8-cal kevesebb, mint a budapesti eredetiben. Az eltérések okai a következők. Az eredetihez képest tévedésből Magyarpeterd (Kolozsvári kerület, tordai járás) 1 görögkeleti lakosa örmény keleti felekezetűnek, Kővárberence (Dési kerület, magyarláposi járás) 8 izraelita felekezetű lakosa pedig unitáriusnak lett véve. A Brassói kerület hosszúfalusi járásában a felekezeti részadatok összege Bodola községben 1 fővel több, Pürkerec községben pedig 1 fővel kevesebb, mint a honos népesség száma. Itt a javítás oly módon történt, hogy Bodola községben az ortodox lakosok számát egygel csökkentették, Pürkerec községben pe-

dig a reformátusokét egy fővel megemelték, holott az illető községek részadatainak megfeleltetéséhez – a járási összegzéssel is egyezően – elegendő lett volna a helyesbítést ugyanazon (bármelyik) felekezet esetében elvégezni. Végül Almáscsáka (Dési kerület, semesnyei járás) izraelita felekezetű lakosainak, s ennek megfelelően a honos népességnek is a száma a forráskötetben szereplő adatokkal szemben 5 fővel több. A hiba alighanem a forráskötetben van, ahol a jelenlévő és az összes honos népesség száma öttel kevesebb, mint a nemek, illetve a kor szerinti adatok összege. A honos népesség és az izraeliták számát a kolozsváriak az *Országismeitabellák* alapján helyesbítették. Mint látható, a hat érintett rovatnál mutakozó (egyébként jelentéktelen) eltérés több típusba sorolható: két esetben a feldolgozás során történt elírás, négy esetben viszont az eredeti pontatlanságát kellett kijavítani (amiből azonban két javítás tévesnek bizonyult). De találni példát a végösszegeket nem befolyásoló hibára is. Az eredetiben a Marosvásárhelyi kerület mezőmadarasi járásában Kislekence, Kölpény, Malomfalva, Marosszentanna, Marosszentkirály, Mezőmajos és Mezőmészes adatsorai felcserélődtek egymással. Az *Országismeitabellák* segítségével azonban itt is sikerült az összekuszált adatsorok megfelelő rendjét visszaállítani. Az észlelt eltéréseknek tehát nem mindegyike írható a feldolgozók rovására; és ezek is apró, az ilyen irdatlan mennyiségű adattömeg mozgatásánál természetesen jelentkező szépséghibák csupán. A feldolgozók munkáját az is nehezítette, hogy a budapesti kiadás összegzési hibái erősen behatárolták az eredeti alapján történő közvetlen ellenőrzés lehetőségét.

A táblázatos részben az alkalommal is megjegyzések hívják fel a figyelmet a vitatható felekezeti besorolásokra. Utalnak az *Országismeitabellák* szembeni adatszerű eltérésekre és a településállományban mutakozó különbségekre is. A szerkesztők ugyanakkor előrebocsátják, hogy ebben a kötetben „nem éltek vissza” a magyarázó- és más jegyzetek lehetőségével.

Az 1857. évi népszámlálás román nyelvű kiadásának második „átdolgozott és kiegészített” változatához írott bevezető sokkal szűkszavúbb, mint az előző köteté volt. Pedig nem ártott volna az abban foglalt általános információkat – a téveseket kiigazítva persze – teljes terjedelmükben újra közölni. Nem biztos ugyanis, hogy akihez eljut ez az új változat, az rendelkezik majd az előzővel is. Célszerű lett volna a magyar forráskötet kísérő tanulmányának is legalább a fontosabb gondolatait beépíteni, különös tekintettel az eredeti kéziratnak a hivatalos osztrák népszámlálási kiadványtól való eltéréseire és a kézirat feldolgozása során felmerült szerteágazó módszertani problémákra. Sajnos ez a bevezető is megismétli, sőt nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a korábbi változat mutatója az 1857. évi közigazgatási beosztást részletezi. (8. old.) Mint fentebb rámutattam, ez az állítás nem állja meg a helyét. Éppen a mostani kiadás az, amelynek mutató része a feldolgozás alapját képező kézirat nyomán viszonylag hűen tükrözi a népszámlálás idején fennállt állapotokat. Azokat a kisebb területi változásokat pedig, melyek a népszámlálás lebonyolítása, illetve a kézirat születésének időpontja (azaz 1857 és 1860) között lezajlottak, a budapesti forráskötet jegyzetei alapján ismertetni lehetett volna.

A bevezető 10. oldalán egy fontos táblázat is található, amely a kötet szerkesztőinek a népesség 1857-ben feltételezett etnikai arányaira vonatkozó becslését számszerűsíti. A táblázathoz fűzött módszertani fejtegetés szerint (ez teljes részletességgel csak az előző kötet előszavában olvasható) a hangsúlyozottan tájékoztató jellegű becslés azon a megfelelően alapul, ami Erdélyben nemzetiség és vallásfelekezet között az idő tájt nagy vonalakban fennállt. A románok valamennyien ortodoxok vagy

görög katolikus felekezetűek voltak, a magyarok a római katolikusok, reformátusok és unitáriusok közül kerültek ki, a németek (szászok) csaknem mind lutheránusok, míg a zsidó etnikumnak szinte tökéletes jelzője az izraelita vallás. A román felekezetek sorait ugyanakkor jelentős számban gyarapították a cigányok, több más etnikum a magyarokkal azonos vallású volt (ideértve a németek és a cigányok egy részét), magyarokat viszont más felekezetek (elsősorban a lutheránusok) között is találni.

E lényegileg helyálló megállapítások alapján, az 1850. évi népszámlálás tanulságait figyelembe véve tovább finomíthatjuk azt a képet, amit az említett táblázat a nemzetiség és felekezet mechanikus azonosításával első megközelítésben felvázol. Az 1. táblázat az 1850. és 1857. évi népszámlálás felekezeti, illetőleg az 1850. évi népszámlálás nemzetiségi adatait tartalmazza a történeti Erdély és a részek területén.

1. TÁBLÁZAT

A népesség felekezeti megoszlása 1850-ben és 1857-ben, és nemzetiségi megoszlása 1850-ben Erdélyben és a Partiumban (Szám szerint és százalékban)

	Felekezet				Nemzetiség		
	1850		1857		1850		
Összesen	2061645	100,0	2174137	100,0	Összesen	2061645	100,0
Görögkeleti	621852	30,2	680470	31,3	Román	1225618	59,5
Görög katolikus	664154	32,2	674463	31,0	Magyar és székely	536843	26,0
Római katolikus	219536*	10,6	237756	10,9	Német és szász	192270	9,3
Református	297129	14,4	312245	14,4	Cigány	78885	3,8
Evangelikus	197359	9,6	196385	9,0	Zsidó	15606	0,8
Unitárius	46016	2,2	48117	2,2	Örmény	7687	0,4
Izraelita	15599	0,8	18793	0,9	Egyéb	4736	0,2
Egyéb			5908**	0,3			

* Az örmény felekezet híveivel együtt.

** Örmény felekezetek.

1850 és 1857 között a felekezeti arányok csak kis mértékben módosultak. A görögkeletiek aránya ugyan 1,1 százalékponttal nőtt, a görög katolikusoké azonban 1,2 százalékponttal csökkent (az eltolódások a két népszámlálás vallási felvételében mutatkozó tévedések folytán részben nemzetiségen belüli felekezeti átcsoportosítást takarnak), a román felekezetek számereje tehát összességében változatlan maradt. Nem változott a reformátusok és az unitáriusok részaránya sem, és csak egy árnyalattal erősödött az izraelita felekezetűeké. Számottevően csökkent viszont a lutheránusok aránya, a római katolikusoké pedig (akiknek soraiból 1850-ben le kell számítanunk a megfelelő örmény felekezet híveit) ugyanannyival emelkedett. Látható az is, hogy a román nemzetiségűek számaránya 2,9, a magyar (és székely) nemzetiségűeké 1,2, a németeké (és szászoké) pedig 0,3 százalékponttal alacsonyabb, mint az adott nemzetiséget jellemző felekezeteké, illetőleg nemzeti alapon elkülöníthető felekezeti gyűjtőcsoportoké. Az 1850. évi népszámlálás adatainak részletezése lehetőséget nyújt arra, hogy az egyes nemzetiségek megoszlását – a nemzetiségi és felekezeti adatok községenkénti egybevetése útján – a különböző nemzeti egyházakhoz való tartozásuk szerint is kimutassuk és így legalábbis hozzávetőleges magyarázatot kapjunk a nemzetiségi és felekezeti hovatartozás között tapasztalható eltérésekre. Számításaim végeredményét a 2. táblázat tartalmazza:

2. TÁBLÁZAT

A nemzetiségek becsült felekezeti megoszlása a különböző nemzeti egyházakhoz való tartozásuk szerint Erdélyben és a Partiumban az 1850. évi népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	Összesen	Görögkeleti, görög katolikus	Római katolikus*, református, unitárius	Lutheránus	Izraelita	Örmény**
Összesen	2061645	1286006	554994	197359	15599	7687
Román	1225618	1225618	–	–	–	–
Magyar és székely	536843	1595	517998	17250	–	–
Német és szász	192270	–	14014	178256	–	–
Cigány	78885	57793	19722	1370	–	–
Zsidó	15606	–	–	–	15599	–
Örmény	7687	–	–	–	–	7687
Egyéb	4736	1000	3260	483	–	–

* A vallásuk alapján külön vett (túlnyomó többségükben örmény katolikusnak feltételezett) örmény nemzetiségűek száma nélkül.

** A népszámlálás az örmény felekezeteket külön nem mutatta ki. Ide az örmény nemzetiségűek száma került.

Az 1850. évi felvételben felekezet és nemzetiség között teljes megfelelés csak a zsidók (és feltevésem szerint az örmények) esetében volt. A román nemzetiségűek valamennyien ortodoxok vagy görög katolikusok, a keleti szertartású egyházak híveinek azonban csaknem 5 százaléka nem román (túlnyomóan cigány) nemzetiségű. A magyar és székely nemzetiségűek 96,5 százaléka római katolikus, református vagy unitárius vallású, 3,2 százalékuk lutheránus, de elenyésző számban (főleg Hunyad és Zaránd szörvány vidékein) ortodox és görög katolikus híveket is találni közöttük. A cigányok 73,3 százaléka román, 25 százaléka pedig magyar vallású. A németek (szászok) nemzeti egyházának hívei közül csaknem minden tizedik más nemzetiségű, hiányukat azonban – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a lutheránusok számát téves felekezeti adatfelvételek is növelték – a római katolikus németek száma lényegében kiegyenlíti.

Az 1857. évi nemzetiségi arányokat én is a felekezeti viszonyokon keresztül, mégpedig az 1850. évi nemzetiség- és felekezetközi összefüggéseknek az 1857. évi adatokra vetítésével próbáltam megragadni. Vonatkozó számításaim eredménye a következő:

3. TÁBLÁZAT

A nemzetiségek becsült felekezeti megoszlása a különböző nemzeti egyházakhoz való tartozásuk szerint Erdélyben és a Partiumban az 1857. évi népszámlálás időpontjában

Nemzetiség	Összesen	Görögkeleti, görög katolikus	Római katolikus, református, unitárius	Lutheránus	Izraelita	Örmény
Összesen	2174137	1354933	598118	196385	18793	5908
Román	1291233	1291233	–	–	–	–
Magyar és székely	576468	1700	558268	16500	–	–
Német és szász	193135	–	15100	178035	–	–
Cigány	83600	61000	21250	1350	–	–
Zsidó	18793	–	–	–	18793	–
Örmény	5908	–	–	–	–	5908
Egyéb	5000	1000	3500	500	–	–

A számításokat a különböző nemzetiségeknek az egyes felekezeteken vagy felekezeti gyűjtőcsoportokon belül 1850-ben megállapított aránya alapján végeztem el oly módon, hogy az illető felekezetek 1857. évi lélekszámából is ugyanezeket a százalékokat számítottam az adott nemzetiségre. (Kivéve a lutheránus vallású magyaroknál, akiknek a számát az általuk lakott 14 község adatai alapján összegeztem.) Végezetül

az így nyert adatokat néhány más becslés eredményével állítottam párhuzamba. (4. táblázat.)

4. TÁBLÁZAT

A nemzetiségek becsült száma és aránya Erdély és a Partium területén az 1857. évi népszámlálás idején (szám szerint és százalékban)

	Saját becslés		Tafeln		Nyárády R. Károly ⁹		Studia Censualia Transsilvanica*	
Összesen	2174137	100,0	2173704	100,0	2173704	100,0	2149949	100,0
Román	1291233	59,4	1287712	59,2	1271640	58,5	1341187	62,4
Magyar	576468	26,5	569742	26,2	592111	27,3	588254	27,4
Német	193135	8,9	202114	9,3	196375	9,0	196375	9,1
Cigány	83600	3,8	82480	3,8	83186	3,8	–	–
Zsidó	18793	0,9	18792	0,9	18792	0,9	18224	0,8
Örmény	5908	0,3	8774	0,4	7600	0,3	5909	0,3
Egyéb	5000	0,2	4090	0,2	4000	0,2	–	–

* A szilágyzoványi járás adatai nélkül.

Becslésem lényegében egybevág a Tafeln 1861. évi kötetében szereplő adatokkal (azaz Czoernig számításaival). Az osztrák kimutatásban említésre érdemes eltérés csupán a magyarok rovására és a németek, illetőleg örmények javára mutatkozik. A németek száma eltúlzottnak tűnik, hiszen az etnikum zömét alkotó lutheránus vallásúak népességi súlya az 1850. évi népszámlálás óta nem csupán számarányukat tekintve csökkent, de ténylegesen is kevesebben lettek. Az örmény felekezetűek számbeli hiánya az örmény nemzetiségűekhez képest valószínűleg a vallásváltozásban is kifejeződő nyelvi és kulturális beolvadásukból adódik. A 4. táblázatban található másik két becslés vallás és nemzetiség mechanikus megfeleltetésén alapul. A kolozsvári forrásfeldolgozás bevezetőjének szerzője módszertani megjegyzéseiben számol ugyan a rendhagyó felekezeti kötődésekkel, táblázatában azonban az egyéb nemzetiségűeket és a cigányokat nem mutatja ki. Magyarázata szerint ez a népesség nem következtethető ki a vallások semmiféle felosztása alapján (amit cáfolni vagyok kénytelen), ugyanakkor utal rá, hogy a cigányok nem csak a sajátosan román, hanem a magyar vallásúak között is jelen vannak. A cigány népesség nála teljes egészében a románok számarányát gyarapítja, az egyéb nemzetiségűek pedig a magyarság súlyát növelik. Eljárása véleményem szerint számottevő becslési hibához vezet, ami különösen cigány-román viszonylatban komolyabb torzulást okoz az adatsorokban. Azt, hogy az egyébként körültekintő okfejtésből adódó következtetések nem jelennek meg a számításokat summázó táblázatban, azért is hibának tarthatjuk, mert általános tapasztalat szerint a különféle hivatkozások többnyire csak a beszédes számsorokat idézik, a pontosító megjegyzésekre az interpretációk során már ritkábban figyelnek oda. Targyszerűbb Nyárády R. Károly eljárása, aki hasonló alapon nyugvó nemzeti becslésében elkülönítette a cigányokat. (Számukat az 1850. évi népszámlálási adatok alapján számította ki, a cigányság szaporodását a két görög rítusú egyház híveinek szaporodásával azonos arányúnak feltételezve.) Igaz, a cigányok számát ő viszont teljes egészében a román vallásúakéból vonta le, aminek következtében – mint ő maga is figyelmeztet rá – a román nemzetiség becslése tekintetében közel 20 ezer főnyi hibalehetőség adódik. Ám ez még mindig kisebb mértékű tévedés, mint ami ellenkező esetben áll elő. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy ez a tévedés mindössze 6 ezerre apad, ha a két román egyház 14 ezerre becsült magyar híveit is figyelembe vesszük. Ez nyilvánvaló utalás azokra a magyarosodás útjára lépett székelyföldi görög katoli-

kusra és ortodoxokra, akik az 1850. évi osztrák népszámlás nemzetiségi felvételében felekezeti alapon románokként lettek összeírva. (Mint tudjuk, e vitatott hovatartozású csoport létszámát Dávid Zoltán 1850-ben tízezerre becsülte). Tény, hogy Nyárády R. Károly is bizonyos fokig következetlenül járt el, miután nemzetiségstatisztikai fejtegetéseibe ily módon a nyelvi asszimiláció problémakörét belevegyítette. Hiszen ezen az alapon, a román ajkú cigányságra tekintettel, a románok számát is emelnie, a cigányokét pedig csökkentenie kellett volna. Mindezzel együtt becslése végső soron inkább a Czoernig-féle és az általam végzett számítással rokonítható. Ez a három becslés – különös tekintettel a román és a cigány népesség számának alakulására – szerintem megbízhatóbb támpontot nyújt az etnikai viszonyok változásainak nyomon követéséhez, mint az ismertetett kötetben található sommás – a román nemzetiségűek számarányát az 1850. évi kimutatáshoz képest indokolatlanul három százalékponttal megnövelő – számítás. Ezzel a problémával a sorozat szerkesztői a következő kötet kapcsán fognak szembesülni, amikor láthatóvá válik, hogy becslésük feltűnő ellentmondásban van az 1880. évi magyar népszámlálás anyanyelvi felvételében kirajzolódó nemzetiségi struktúrával. Erre az ellentmondásra sem a közben eltelt időszak népmozgalmi eseményei, sem pedig a (közvetlen) nemzetiségi, illetve (közvetett) anyanyelvi statisztika közötti módszerbeli eltérések nem kínálnak majd elég-séges magyarázatot.

*

A kelleténél talán nyomatékosabban fogalmaztam meg kritikus észrevételeimet, és a megérdemelnél kevesebb teret kapott a kötetekben megtestesült teljesítmény méltatása. Feltétlenül szükségesnek tartottam azonban felhívni a szerkesztők figyelmét az említett – a kötetek tényleges tartalmi értékeihez képest egyébként másodlagosnak számító – tévedésekre.

Összegezve az eddig leírtakat, mindenekelőtt hangsúlyozom, hogy a kolozsvári tudományegyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja e két újabb kiadvánnyal messzemenően megfelelt a *Studia Censualia Transsilvanica* sorozat induló kötete által keltett pozitív várakozásnak. Paradox módon azt is szerencsésnek tarthatjuk, hogy csak megkésve szereztek tudomást az 1857. évi erdélyi népszámlálás Budapesten megjelent kötetéről, mert így egy másik hasznos – bár inkább igazgatás- és politikatörténeti szempontból fontos – forrásfeldolgozást is letettek az asztalra. Szükségből erényt kovácsoltak tehát, hiszen ellenkező esetben ez a feldolgozás valószínűleg nem készült volna el. Az már más kérdés, hogy e dokumentumnak elsősorban a demográfiai és statisztikai vonatkozásaira összpontosítottak, ezért nem tértek ki tulajdonképpeni rendeltetésének a bemutatására, sőt félreértelmezték azt.

Rendkívüli teljesítményként értékelhetjük, hogy szinte még ugyanabban az évben tető alá hozták népszámlálási kiadványuk második kötetét. A maga nemében szinte páratlanul gazdag – a sorozat szociológiai irányultsága szempontjából is igen fontos – adatanyag gondos megszerkesztése ilyen rövid idő alatt lehetetlen lett volna az előző kötet munkálatai nélkül. Valószínűleg a még így is feszített munkatempónak tudható be, hogy az újabb kiadás bevezetője a szokottnál is vázlatosabbra sikerült. Az előző kiadás előszavának téves információit azonban érdemes lett volna helyesbíteniük, hiszen a köteteket – a bennük foglalt tényanyagnál fogva – mindenestül hiteles forrásként kezeli majd az olvasó. Mivel az 1857. évi népszámlálás nem vizsgálta a nemzetiségi viszonyokat, indokolt volt az arra utaló közvetett információk birtokában egy alternatív hipotézist megfogalmazni a népesség etnikai szerkezetére vonat-

kozóan. Szerencsésebb lett volna, ha erre elmélyültebb vizsgálat keretében kerül sor, élve az összehasonlító elemzés valamennyi rendelkezésre álló lehetőségével, hiszen az etnodemográfiai jelenségek tárgyszerűen csak összefüggéseik komplex rendszerében ragadhatók meg.

Az 1850. évi népszámlálási kötetet méltató korábbi írásomból is kiderülhetett, hogy a sorozatot nagyra értékelem. Véleményem változatlan, sőt erősödik bennem a meggyőződés, hogy korszakos jelentőségű vállalkozásról van szó. Bíráló megjegyzéseimet tehát semmiképpen sem elmarasztalásnak szántam; észrevételeimmel éppen ennek az általam is pártolt programnak a maradéktalan valóra válását igyekszem a magam módján elősegíteni.

JEGYZETEK

- 1 *Statistisches Übersichten über die Bevölkerung und der Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857.* Wien, 1859, K. K. Min. des Innern.
- 2 *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. K. K. Direction der administrativen Statistik. Neue Folge 3. Bd. 1855–57. I. Teil.* Wien, 1861.
- 3 *Erdélyország 1857-ik évi népszámlálási táblázatai.* Kézirat a KSH Könyvtárának kéziratárában.
- 4 *Országismeí tabellák Erdély nagyfejedelemség népessége viszonyairól, mint melléklet politicaí felosztásában szükséges változtatások iránti törvényjavaslathoz. – Statistische Tabellen über die Bevölkerungsverhältnisse des Grossfürstenthums Siebenbürgen als Beilage zum Gesetz-Entwurfe über die nothwendigen Abänderungen in dessen politischer Eintheilung. – Tabelle statistice despre starea populatiunei alu Marelui Principatu Transilvania, achise langa proieptulu de lege despre schimbarile necesarie in ínpartírea lui politica.* [A román nyelvű szöveg az eredeti ortográfia szerint.] A kézirat jellegű nyomtatott forrásra és rendeltetésére DÁNYI Dezső hívja fel a figyelmet: *Erdély 1857. évi népszámlálása.* Budapest, 1992, Központi Statisztikai Hivatal. 7. p., Uő: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.* Budapest, 1993, Központi Statisztikai Hivatal. 17. p.
- 5 DÁNYI Dezső: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.*
- 6 DÁNYI Dezső: i. m. 64. p.
- 7 FÉNYES Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei, és ezek száma vármegyék s járások szerint.* Pest, 1867, Emich Gusztáv. 11. p.
- 8 DÁNYI Dezső: i. m. 64–65. p.
- 9 NYÁRÁDY R. Károly: *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig.* A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek 3. Budapest, 1987. 36. p., Ua. Erdélyi Múzeum. LIX, 1997. 1–2. füz. 30. p.